

Filip Wróblewski

wroblewskifilip@gmail.com

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Oddział w Krakowie

**ALEKSANDRA JACHER-TYSZKO
(1925-2018)**

Fot. 1. Aleksandra Jacher-Tyszko
(za zgodą Archiwum UJ).

Aleksandra Maria Jacher-Tyszko – socjolog, etnograf, muzealnik, członek honorowy Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, ur. 26 lutego 1925 roku w Tarnowie, zm. 3 stycznia 2018 roku w Krakowie.

Córka wojskowego, Jana Kazimierza Jachera oraz Joanny Dziurzyńskiej. Ze względu na zatrudnienie ojca w Powiatowej Komendzie Uzupełnień, w okresie międzywojennym rodzina często przenosiła się. Jachero- wicie mieszkali kolejno w Stanisławowie, Tarnowie, Żółkwi, Buczaczu i Kamionce Strumiłowej, gdzie zastał ich wybuch II wojny światowej. W związku z tym Aleksandra Jacher uczęszczała do różnych szkół powszechnych i gimnazjalnych podlegających władzom polskim, a później okupacyjnym. Naukę przerwała zmiana frontu i okupacja niemiecka. Później wznowiła ją w formie skróconych kursów gimnazjalnych i licealnych w Łańcucie oraz, po przeprowadzce do Krakowa, w Państwowym X Gimnazjum i Liceum Żeńskim im. Królowej Wandy, gdzie zdała maturę w lutym 1946 roku. Będąc w ostatniej klasie szkoły średniej, jesienią 1945 roku, za zgodą władz uniwersyteckich, jako wolny słuchacz, uczęszczała na zajęcia z socjologii, na którą po spełnieniu wymogów formalnych została następnie przyjęta.

W latach 1945-1950 Aleksandra Jacher-Tyszko studiowała w Katedrze Etnologii i Socjologii pod kierunkiem Kazimierza Dobrowolskiego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, uzyskując stopień magistra filozofii, ze specjalizacją w zakresie socjologii i etnografii. Równocześnie w okresie 1946-1949, jako słuchaczka Studium Spółdzielczego na Wydziale Rolnym UJ, uzyskała dyplom w zakresie nauk ekonomiczno-społdzielczych. Podjętych w latach 1951-1952 w Katedrze Etnografii Słowian UJ u profesora Kazimierz Moszyńskiego studiów etnograficznych nie ukończyła. Podobnie, nigdy nie udało jej się przedłożyć do obrony przygotowywanej przez lata pracy doktorskiej z zakresu teorii muzealnictwa i wystawiennictwa etnograficznego.

Dzięki dobrej znajomości języka niemieckiego pierwszą pracę Aleksandra Jacher znalazła podczas wojny w Urzędzie do Spraw Wyżywienia Starostwa w Kamionce Strumiłowej, gdzie pracowała jako sekretarka. Będąc członkiem plutonu dywersyjnego Armii Krajowej pod pseudonimem „Mewa” od kwietnia 1942 roku pracę tę łączyła z działalnością konspiracyjną i wywiadowczą:

dostarczała wiadomości o ruchach wojsk i zamierzeniach władz niemieckich, szczególnie gestapo w Sokalu. Sporządzała również na maszynie meldunki dla dowództwa, przechowywała i ukrywała broń plutonu i udzielała schronienia ludziom zagrożonym wskazanym przez dowódcę plutonu. Swą działalność w AK zakończyła w maju 1944 r. Po wojnie nie ujawniła swojej działalności w AK (Janiec 2018).

W trakcie studiów podejmowała różne prace tymczasowe, stałe zatrudnienie znalazła w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, do którego została przyjęta 1 maja 1951 roku i gdzie pracowała aż do 30 września 1990 roku (do grudnia 1985 roku na pełen etat, a później na pół etatu). W latach 70. XX wieku była wykładowczynią w ramach Podyplomowego Studium Muzeologicznego UJ.

Podczas pracy muzealnej przechodziła przez kolejne szczeble awansu – od stanowiska młodszej asystentki (1951), po stopień starszego kustosa (1984). Następnie skierowano ją do Działu Inwentaryzacji, którego kierowniczką została z początkiem października 1958 roku. Przez wzgląd na swoje zainteresowanie sztuką ludową, we wrześniu 1972 roku została przeniesiona do Działu Sztuki Ludowej, gdzie powierzono jej stanowisko kierownika Gabinetu Grafiki ludowej, który zorganizowała od podstaw. Jednocześnie, przez niespełna rok, do lutego 1973 roku, pełniła funkcję Sekretarza Komisji Zakupów Muzealiów.

Podczas pracy zawodowej odbywała wielokrotnie staże naukowe, wyjazdy studyjne i szkoleniowe we Francji. Od 1 sierpnia do końca października 1964 roku odbyła staż w Musée de l'Homme, którego celem było zapoznanie się z literaturą przedmiotu oraz zgromadzenie informacji porównawczych na temat tamtejszego wystawiennictwa, niezbędnych do przygotowywania pracy doktorskiej z zakresu muzealnictwa etnograficznego. Cele badawcze obejmowały zatem kształcenie zawodowe, zgłębienie sposobów organizacji tamtejszych zbiorów oraz analizę form ekspozycji i funkcji społecznych innych muzeów. Wyjazd ten umożliwił jej również dokładną penetrację muzeologiczną wybranych muzeów południowej Francji, Włoch i Austrii.

Okazją powrotu do Paryża stała się planowana i wdrażana restrukturyzacja Musée de l'Homme. Pobyt w nim w październiku 1966 roku dał kolejną sposobność zwiedzenia muzeów etnograficznych w Austrii i Szwajcarii, a także wystawy sztuki ludowej zorganizowanej w Bratysławie. Aleksandra Jacher-Tyszko ponownie znalazła się

w Paryżu jesienią 1973 roku, prowadząc studia muzeologiczne i badania z zakresu grafiki ludowej i popularnej. Przedmiotem jej zainteresowania była nowa ekspozycja stała Musée National des Arts et Traditions Populaires. Wyjazd ten umożliwił jej również zapoznanie się z bieżącą literaturą i bazami danych w Międzynarodowym Komitecie ds. Dokumentacji Nauk Społecznych UNESCO.

Już jako studentka Aleksandra Jacher brała udział w licznych badaniach terenowych. To one, w większości, stanowiły podstawę i zaważyły na kierunku rozwoju jej zainteresowań naukowych obejmujących cztery obszary tematyczne. Pierwszym z nich były socjologiczne badania wsi, stanowiące wypadkową zagadnień podejmowanych przez Dobrowolskiego; drugim, badania sztuki ludowej ze szczególnym uwzględnieniem rzeźby i, osobno, grafiki; trzecim, strój ludowy; czwartym zaś historia etnografii i dzieje muzealnictwa związanego z tą dyscypliną.

Na zlecenie Zakładu Etnologii i Socjologii UJ w 1948 roku Aleksandra Jacher zajmowała się rozpadem tradycyjnej rodziny wiejskiej, a rok później kwestią migracji ze wsi do miasta. W kolejnych latach powierzono jej badanie czasów robotniczych, co znalazło wyraz w zbiorowej monografii o profilu socjologicznym poświęconej tej tematyce, w której opublikowała tekst *Wczasy pracownicze w Polsce Ludowej w latach 1945-1959. Ich podstawy prawne i organizacyjne* (Jacher-Tyszko 1963b).

Następnie, w okresie 1952-1953 i w 1955 roku, na zlecenie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego zajmowała się budownictwem oraz rolnictwem. Bezpośredni kontakt z ludnością wiejską, a także wytworami kultury materialnej dał jej sposobność uchwycenia specyfiki kontekstu badanych zjawisk. Ów rodzaj namacalności stał się też źródłem fascynacji, które z czasem miały przerodzić się w zainteresowanie wytworami sztuki ludowej. To w trakcie badań terenowych prowadzonych w końskim i na kielecczyźnie poznała rzeźbiarza ludowego – Jana Lamęckiego, któremu poświęciła jedno ze swoich pierwszych tekstów etnograficznych (Jacher-Tyszko 1963a). Po śmierci artysty Muzeum Regionalne w Radomsku we współpracy merytorycznej z krakowską etnograf zorganizowało wystawę retrospektywną twórcy, której towarzyszył tekst katalogu jej autorstwa (Jacher-Tyszko 1974). Na wiele lat postać Lamęckiego przesłoniły inne zagadnienia. W nowym milenium, pod wpływem muzealnego kolegi i fotografa Jacka Kubienny, wróciła do sylwetki tego twórcy ludowego podejmując się redakcji i wydania jego dzienników, które ukazały się jako bogato ilustrowany i pieczołowicie opracowany album *Rzeźby i pamiątki* (Lamęcki 2009).

Aleksandrę Jacher-Tyszko w szczególności interesowała grafika i ikonografia ludowa o tematyce religijnej. To ona na wiele lat stała się zasadniczym przedmiotem jej dociekań. Zagadnieniu temu została poświęcona zorganizowana przez nią w 1970 roku sesja naukowa oraz wystawa *Polska grafika ludowa*, której towarzyszył wyczerpujący katalog o tym samym tytule (Jacher-Tyszko 1970). Fascynację tą tematyką podzielała z Tadeuszem Sewerynem – dyrektorem muzeum i jednocześnie artystą malarzem. Co ważne, to Seweryn, tuż po wojnie dał podstawy teoretyczne do badania grafiki i sztuki ludowej, a także wyznaczył wzór jak należy opracowywać zbiory ikonograficzne, publikując w okresie powojennym cykl bogato ilustrowanych, obszernych artykułów przeglądowych poświęconych *Ikonografii etnograficznej*. W Aleksandrze Jacher-Tyszko znalazł godną kontynuatorkę. Z bogatego wachlarza środków artystycznego wyrazu Aleksandra Jacher-Tyszko upodobała sobie drzeworyt (Jacher-Tyszko 1987) i inne formy grafiki, związane z religijną ikonografią ludową, w szczególności zaś tematyczne przedstawienia wątków maryjnych (Jacher-Tyszko 1979, 1980, 1982, 1984).

Najpełniejszy wyraz temu zainteresowaniu dała, przystępując do organizacji wystawy czasowej *Matka Boska Częstochowska w polskiej sztuce ludowej i popularnej*, którą zaplanowano w 1981 roku, jeszcze przed wprowadzeniem stanu wojennego, a której otwarcie miało nastąpić rok później, dzień po święcie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Pomysł ten zrodzony na fali nastrojów solidarnościowych, rychło miał zmienić swój charakter. Drastyczna korekta realiów politycznych, jaka zaszła 13 grudnia 1981 roku, sprowadziła na Jacher-Tyszko szereg nieprzyjemności, wikłając ją w mniej lub bardziej otwarte konflikty personalne. Częściowo, były one spowodowane jej onieśmieleniem przez rangę i skalę tematu, który w zaistniałych warunkach zyskał dodatkowy i nadzwyczaj wymowny wyraz deklaracji politycznej. Okoliczności te sprawiły, że zamierzenie częściowo przerosło wykonawcę. Kolegium organizacyjne, powołane do usprawnienia prac nad opóźniającą się wystawą, zwracało uwagę, że celem nadrzędnym winno być „zadbanie, aby wystawa miała przede wszystkim charakter etnograficzny” (JTA: 56). Wystawa, gdy tylko została udostępniona publiczności, cieszyła się ogromnym zainteresowaniem, była też jedną z liczniej odwiedzanych w historii Muzeum. Odbiła się też szerokim echem w prasie lokalnej, zyskując przy tym przychylnie recenzje na łamach czasopism etnograficznych (Jackowski 1984; Kunczyńska-Iracka 1984).

Kwestie związane z estetyką i regionem kielecczyzny znalazły wspólny wyraz w badaniach stroju, których podjęła się już w 1955 roku z myślą o publikacji monografii poświęconej temu zagadnieniu. Badania te kontynuowała rokrocznie, sukcesywnie rozszerzając obszar poszukiwań o kolejne powiaty. Po przeszło dziesięciu latach związanych z badaniami stroju ukazała się pierwsza publikacja poświęcona analizie źródeł niezbędnych do tego rodzaju badań (Jacher-Tyszko 1966), równie wartościowy i znaczący metodologicznie był jej artykuł *Grafika polska XIX wieku jako źródło do badań nad strojem ludowym* wyznaczający reguły poszukiwania wzorów ikonograficznych i ich interpretacji na użytek badań etnograficznych (Jacher-Tyszko 1966). Domknięcie całego przedsięwzięcia stanowiła publikacja zeszytu *Strój kielecki* (Jacher-Tyszko 1977), która miała miejsce po dwudziestu dwóch latach od momentu podjęcia pierwszych etnograficznych badań terenowych na kielecczyźnie. Aleksandra Jacher-Tyszko, przygotowanym przez siebie opracowaniem, podobnie jak wiele koleżanek i kolegów – małżeństwa Szewczyków i Kamockich – z krakowskiego Muzeum Etnograficznego, wniosła swój wkład do stworzenia kompletnego obrazu zjawisk kultury ludowej, ujmowanych i opisywanych łącznie w ramach serii Atlasu Polskich Strojów Ludowych.

Z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym związała się w 1951 roku. W lokalnym, krakowskim Oddziale PTL działała aktywnie i ofiarnie, pomagając w organizacji rozmaitych odczytów i imprez okolicznościowych. W latach 1982-1993 trzykrotnie powierzano jej funkcję prezesa tegoż Oddziału (Jacher-Tyszko 1999: 82), a wcześniej, gdy prezesem była Anna Kowalska-Lewicka, przez jedną kadencję piastowała stanowisko sekretarza Oddziału. Członkiem Zarządu Oddziału była nieprzerwanie do 1999 roku. Ponadto, w latach 1982-1986 została również wybrana do naczelnych władz Towarzystwa i weszła w skład Zarządu Głównego (Kłodnicki 1997: 208). Za zasługi na rzecz Towarzystwa w 2001 roku nadano jej tytuł członka honorowego. Ponadto, w dowód uznania dla jej działalności została powołana na członka Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Nauk.

To z jej inicjatywy, jako prezes Oddziału, otoczono opieką groby ludoznawców i etnografów znajdujące się na terenie Cmentarza Rakowickiego, w szczególności zaś Oskara Kolberga i Ignacego Żegoty Paulego (Jacher-Tyszko 1999: 82). Kulturowanie pamięci o nestorach polskiej etnografii związanych zarówno z krakowskim ośrodkiem uniwersyteckim, jak również lokalnymi strukturami PTL, znalazło wyraz w szeregu sesji naukowych współorganizowanych z MEK. Działalność w PTL

i praca w MEK, przy stopniowej wymianie pokoleniowej zachodzącej w środowisku etnografów, otworzyły pole dla prowadzenia poszukiwań i formułowania ustaleń historycznych, tak bardzo potrzebnych dla zachowania pamięci o poprzednikach i ich dokonaniach. Narastająca potrzeba przekazu wiedzy związanej z historią obu instytucji doradziła do przygotowania szeregu publikacji historyczno-informacyjnych. Podstawy do tego dała Jacher-Tyszko (1967) jeszcze w latach 60. minionego stulecia obszerną publikacją *Zbiory Muzeum Etnograficzne w Krakowie* traktującą na temat dziejów i charakteru kolekcji etnograficznej gromadzonej przez Seweryna Udzięłę i jego następców. Jej kolejne opracowania zogniskowały się na postaciach założyciela muzeum oraz kontynuatora tego dzieła – Tadeusza Seweryna, z którym długotrwale współpracowała (Jacher-Tyszko 1991, 1996). W związku z obchodami stulecia założenia Oddziału w Krakowie, które przypadało w 1998 roku, przeprowadziła gruntowną kwerendę archiwalną, co dało podstawę do przygotowania szeregu publikacji problemowych poświęconych dziejom tamtejszego środowiska zorganizowanego wokół PTL. Ukazały się one w formie artykułów i broszurki monograficznej (Jacher-Tyszko 1997, 1998, 1999). Opracowania te stanowią nieocenione źródło informacji na temat przemian i rozwoju krakowskiego Oddziału PTL, którym kierowała przez ponad dekadę.

Aleksandra Jacher-Tyszko od 1980 roku była członkiem Solidarności. W tym samym roku, w dowód uznania dla jej pracy muzealnej została odznaczona Oznaką „Zasłużony Działacz Kultury”. Wiele lat później, za zasługi na polu konspiracyjnym odznaczono ją Orderem Krzyża Niepodległości, Krzyżem Armii Krajowej, Medalem Pro Patria, Odznakami Akcji „Burza” oraz „Żołnierz Kresowy”, a także patentem „Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny”. Jako kombatanant plutonu dywersyjnego a zarazem czynny członek Środowiska Żołnierzy Armii Krajowej Obszaru Lwowskiego im. „Orląt Lwowskich” w Krakowie, otrzymała awans do korpusu oficerskiego w stopniu kapitana.

Dnia 26 czerwca 1953 roku w Krakowie Aleksandra Jacher wzięła ślub z urodzonym w Sosnowcu Zbigniewem Tyszko. Mąż, inżynier metalurg, był pracownikiem naukowym państwowego Instytutu Odlewnictwa w Krakowie, zmarł w 2001 roku. Mieli dwóch synów.

Aleksandra Jacher-Tyszko zmarła 3 stycznia 2018 roku. W asyście honorowej Wojska Polskiego, członków rodziny, licznych przyjaciół i współpracowników, a także przedstawicieli PTL, MEK oraz Muzeum Armii Krajowej im. gen. Emila Fieldorfa „Nila”, została pochowana na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

WYBRANE PRACE ALEKSANDRY JACHER-TYSZKO

- 1963a Jan Lamęcki rzeźbiarz i pamiątnikarz z Dąbrowy Zielonej. *Polska Sztuka Ludowa*, 1, 15-34.
- 1963b Wczasy pracownicze w Polsce Ludowej w latach 1945-1959. Ich podstawy prawne i organizacyjne. W: D. Dobrowolska (red.), *Robotnicy na wczasach w pierwszych latach Polski Ludowej* (s. 73-91). Kraków: Polska Akademia Nauk.
- 1966 Materiały do charakterystyki kieleckich ubiorów ludowych w XIX wieku. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 1, 75-92.
- 1967 Zbiory Muzeum Etnograficzne w Krakowie. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 2, 213-265.
- 1970 *Polska grafika ludowa*. Kraków: Muzeum Etnograficzne.
- 1974 *Jan Lamęcki*. Radomsko: Muzeum Regionalne.
- 1975 Grafika polska XIX wieku jako źródło do badań nad strojem ludowym. *Polska Sztuka Ludowa*, 4, 199-224.
- 1977 *Strój kielecki*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Związek Spółdzielni Rękodziela Ludowego i Artystycznego „Cepelia”.
- 1979 Ikonografia ludowych wizerunków Matki Boskiej Tarnowieckiej. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 7, 187-217.
- 1980 Ikonografia przedstawienia Matki Boskiej Gromnicznej w grafice i malarstwie ludowym. *Polska Sztuka Ludowa*, 2, 71-88.
- 1982 *Matka Boska Częstochowska w polskiej sztuce ludowej i popularnej*. Kraków: Muzeum Etnograficzne.
- 1984 Z problematyki wystawy „Matka Boska Częstochowska w polskiej sztuce ludowej i popularnej”. *Polska Sztuka Ludowa*, 3, 149-155.
- 1987 Drzeworyty leżajskie i ich rodowód. *Polska Sztuka Ludowa*, 1-4, 47-58.
- 1991 Seweryn Udziela – założyciel Muzeum Etnograficznego w Krakowie. *Życie i dzieło*. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 10, 7-37.
- 1996 Tadeusz Seweryn, etnograf, muzeolog, artysta. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 13, 9-31.
- 1997 Oddział w Krakowie. W: Z. Kłodnicki (red.), *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895-1995)* (s. 134-139). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- 1998 *Stulecie Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. 1898-1998*. Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Krakowie.

- 1999 Naukowa, popularyzatorska i społeczna funkcja Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss (red.), *Przed 100 laty i dzisiaj. Ludoznawstwo i etnografia między Wiedniem, Lwowem, Krakowem a Pragą* (s. 63-84). Kraków: Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.

BIBLIOGRAFIA

- Jackowski A., (1984). Wpisy do „Księgi wystawy”. *Polska Sztuka Ludowa*, 3, 155-156.
- Janiec J., (2018). *Na wieczną wartę odeszła kpt. Aleksandra Tyszko ps. „Mewa”*, www.muzeum-ak.pl/aktualnosci,na-wieczna-warte-odeszla-kpt-aleksandra-tyszko-ps-mewa,909.html, 27.09.2018.
- Kłodnicki Z. (red.), (1997). *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895-1995)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kunczyńska-Iracka A., (1984). Matka Boska Częstochowska w sztuce ludu polskiego - uwagi o wystawie. *Polska Sztuka Ludowa*, 3, 139-148.
- Lamęcki J., (2009). *Rzeźby i pamiątki*. Jarosław: Grafikon, Dąbrowa Zielona: Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Gminy Dąbrowa Zielona „Dąbrowiaczy”.

MATERIAŁY ARCHIWALNE

- JTA *Jacher-Tyszko Aleksandra*,teczka osobowa pracownika, ss. 142, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie (skrót własny).